

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми: **“ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ
З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ПОМІРНОГО СТУПЕНЯ”**

Виконала здобувач 2 курсу групи SoL2-M22z

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Ірина ЧЕЛЯДА

Керівник: **Олексій ГАВРИЛОВ,**

кандидат психологічних наук,
професор

Рецензент: **Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,**

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. КОМУНІКАТИВНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	8
1.1. Комунікація як одна з ключових компетенцій психічного розвитку особистості у дитячому віці	8
1.2. Характеристика психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня	16
1.3. Особливості розвитку вербальної комунікації дітей з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня	24
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОПЕДИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ПОМІРНОГО СТУПЕНЯ	34
2.1. Обґрунтування методики логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня	34
2.2. Перспективна програма логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня	45
2.3. Результати дослідження ефективності логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня	56
Висновки до другого розділу	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. На початку третього тисячоліття в Україні відбуваються позитивні зміни щодо суспільного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами. Навіть незважаючи на теперішню воєнну агресію росії в Україні дотримуються міжнародних стандартів організації допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями, які проголошені у Всесвітній декларації прав людини, Конвенції про права дитини, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, які кожній такій дитині гарантують право на розвиток, виховання і навчання відповідно до своїх можливостей.

За даними Міністерства охорони здоров'я на початок III тисячоліття порушення інтелектуального розвитку становили 23,1% від усіх психіатричних діагнозів в Україні. На обліку служби охорони здоров'я перебувало 53 176 дітей до 15 років, або 608,7 на 100 000 населення. Із 278 000 осіб з порушеннями інтелектуального розвитку різного віку у 59 127 визначено легкий ступінь інтелектуального відхилення. Отже, з помірним, тяжким та глибоким ступенем нараховується відповідно 218 873 осіб [40]. За даними зарубіжної статистики, у цілому люди з інтелектуальними порушеннями становлять 1% від загальної кількості населення Землі [1].

Мова виступає найсуттєвішою ознакою людської особистості, чинником її поведінки, мислення, усвідомлення рівня буття та ідентифікацію у світі цивілізованих народів. За своєю сутністю мова – це об'єднана духовна енергія народу, вона є знаковою системою людського духу і засобом творчого перетворення світу матеріального у духовний [35].

Мовлення як психічний процес безпосередньо пов'язаний і обумовлений усіма сферами свідомості людини і має безпосередній вплив на становлення мови, формування мисленнєвих операцій, на вольову, мотиваційну та емоційну сфери, збагачує її інтелектуальні можливості. Воно являє собою складний процес відображення оточуючої дійсності через особливі символічні форми, складний вид діяльності, який вимагає включення у його реалізацію практично всіх психічних процесів. На думку

О. Беляєвої, А. Богущ, Л. Вавіної, Н. Гаврилової, Л. Калмикової, М. Кочерган, Ж. Піаже, Є. Соботович, В. Тищенко та інших для дітей своєчасний мовленнєвий розвиток є провідною базовою ознакою нормотипового перебігу психічного розвитку в цілому.

Теоретичні аспекти проблеми організації логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями виступали предметом дослідження багатьох вчених (Л. Вавіної, Л. Виготського, Н. Гаврилової, С. Коноплястої, І. Логвінової, М. Матвєєвої, О. Ревуцької, Т. Сак, В. Синьова, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофіменко, О. Хохліної, М. Шеремет, Д. Шульженко та інших). Загальні питання проблеми організації освітнього простору для дітей з інтелектуальними порушеннями висвітлені у роботах В. Бондаря, О. Гаврилова, С. Миронової, В. Синьова, Л. Трофіменко, Н. Чередніченко та багатьох інших. У працях цих вчених теоретично і практично доведено, що посилена увага до навчання дітей з інтелектуальними порушеннями виступає необхідною умовою їхнього становлення як суспільно значущої особистості.

Вивчення особливостей мовленнєвого розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня проводили такі вітчизняні науковці, як Н. Бастун, О. Гаврилов, Ю. Галецька, К. Журавель, Т. Каменшук, Р. Кравченко, Т. Куценко, О. Мякушко, А. Савицький, А. Тищенко, О. Чобанян та інші.

При організації освітнього процесу з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня в умовах спеціального закладу освіти логопедична корекційна робота виступає однією з головних наскрізних ліній і її актуальність та ефективність визначає напрямки їхнього розвитку в подальшому. Необхідно відзначити, що мовленнєві компетентності є одними з найбільш складних для оволодіння дітьми цієї групи. При цьому логопедичній роботі з формування комунікативних компетенцій у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня були предметом дослідження незначної кількості науковців (О. Гаврилов, О. Мякушко, О.

Чобанян), що і обумовило вибір теми кваліфікаційної роботи “Особливості організації логопедичної роботи з дітьми з помірним ступенем порушення інтелектуального розвитку”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти”.

Мета кваліфікаційної роботи – перевірка ефективності проведення логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня і обґрунтування індивідуальної траєкторії розвитку з урахуванням рівня сформованості комунікативних компетенцій.

Об’єкт дослідження – логопедична робота з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку помірною ступеня.

Предмет дослідження – особливості проведення логопедичної роботи з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку помірною ступеня в умовах закладу спеціальної освіти.

Завдання кваліфікаційної роботи.

1) проаналізувати теоретичні психолого-педагогічні дослідження та напрацювання педагогів-практиків з метою визначення рівня розробленості проблеми організації і проведення фронтальної логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня;

2) скласти програму організації логопедичної роботи з дітьми з підозрою інтелектуального порушення помірною ступеня;

3) розробити цілісну систему лексичних тем для проведення логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня;

4) охарактеризувати ефективність проведення логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня.

Методи дослідження, використані в роботі: *теоретичні*: вивчення, аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури за проблематикою дослідження; методики експериментального дослідження комунікативних компетенцій у дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня; *емпіричні*: констатувальний експеримент; спостереження; аналіз особових справ дітей даної групи; кількісний і якісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Теоретична значущість наукового дослідження полягає у проведенні ґрунтовного аналізу наукових психолого-педагогічних розробок і практичних напрацювань спеціалістів-практиків з метою визначення рівня розробленості проблеми організації і проведення фронтальної логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня. У роботі проведено аналіз комунікації як однієї з ключових компетенцій психічного розвитку особистості у дитячому віці. Зроблена характеристика психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня та висвітлені особливості розвитку у них вербальної комунікації.

Кваліфікаційна робота дозволяє на **практиці** пересвідчитись у ефективності розробленої програми організації логопедичної роботи з дітьми з підозрою інтелектуального порушення помірного ступеня для оптимізації корекційного процесу від час організації індивідуальних та групових логопедичних занять. Розроблена цілісна система лексичних тем для проведення логопедичної роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня дає можливість використовувати цей матеріал не лише у процесі проведення логопедичної роботи, а й на заняттях з розвитку інших компетенцій – математичних, трудових, соціально-побутових, санітарно-гігієнічних та інших з урахуванням змістових ліній, які пропонуються використовувати для навчання дітей цієї групи в умовах нової української школи, організувати освітній та корекційно-розвитковий процес дітей цієї

групи відповідно до створення індивідуальної траєкторії розвитку кожного окремого учня.

У експериментальному дослідженні приймали участь діти першого року навчання з висновками інклюзивно-ресурсного центру про підозру інтелектуального порушення помірного ступеня. Всього у дослідження брало участь 12 учнів, відповідно по 6 учнів у групі, які навчались у закладах спеціальної освіти селища Головне і селища Затурці, Волинської області. Експериментальне дослідження проводилося протягом 2022-2023 н. р.

Апробація результатів дослідження. Матеріали кваліфікаційної роботи апробовані на науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2023 році. Результати роботи висвітлено у статі "Особливості дослідження пам'яті у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення" // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційної педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. Вип. 13. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 23-28.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, переліку використаних джерел, який нараховує 82 позиції.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити певні висновки.

1. Рівень оволодіння мовою і мовленням, повнота, естетичність, багатство та культура висловлювання визначає ефективність спілкування особистості. Ставлення однієї людини до інших чітко проявляється через спілкування. Його соціальне значення у тому, що воно виступає основним засобом передачі суспільного досвіду. У процесі спілкування суб'єктивні знання, досвід, погляди однієї людини розкривається для іншої і навпаки, відбувається обмін діяльністю, інтересами, почуттями тощо. Результат спілкування – утворення зв'язків з іншими суб'єктами. Через нього відбувається інтеграція людей, виробляються соціально ціннісні і прийнятні для інших норми поведінки, характер взаємодії, напрямки і фактор спільної продуктивної діяльності.

2. Практично всі психічні процеси, функції і функціональні системи у дітей з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня мають значний недорозвиток. Недорозвиток пізнавальних процесів і тісно пов'язаних з ними інтелектуальних компонентів, проблеми становлення емоційної і мотиваційної сфери, порушення поведінкових складових, відсутність їхнього усвідомленого використання призводять до формування особистості, яку можна охарактеризувати як “неординарна”, “незрозуміла для оточуючих”, “неадекватна типовому соціальному середовищу”. Вони недостатньо орієнтуються у навколишньому середовищі, не усвідомлюють або усвідомлюють на надзвичайно елементарному, поверхневому рівні зв'язки між предметами, подіями і явищами, практично не розуміють внутрішньої, абстрактної сутності дій або вчинків. Причому все це у своїй основі містить органічні порушення на рівні кори головного мозку і підкіркових систем. Наявність органічних уражень вищих психічних функцій носить не локальний, а розлитий характер, торкається безпосередньо мозкових систем і призводить до формування складних і часто незворотних утворень, які важко підпадають під корекційний вплив. Все це призводить до значних проблем

формування у них комунікативних компетенцій, які не стають провідниками становлення особистості.

3. Після проведеної корекційної логопедичної роботи дітей з підозрою на наявність інтелектуального порушення помірного ступеня з достатнім рівнем сформованості комунікативних компетенцій, як і до початку експериментального дослідження, відмічено не було.

У той же час було констатовано наявність дітей цієї групи з не достатнім рівнем сформованості комунікативних компетенцій. Тобто, якщо до експериментального дослідження цієї групи не було відмічено, то після комплексної корекційної логопедичної роботи констатовано у 16,7% респондентів цей рівень. Характеризуючи сформованість мовлення дітей цього рівня необхідно відмітити, що у них констатуємо покращення розвитку фонетичного і фонематичного боку мовлення. Вони навчились у більшості випадків правильно показати предмет, але інколи помиляються при його озвучуванні. При повторенні слів допускають помилки у словах зі складним поєднанням звуків. У них сформувалось вміння частково правильно відтворювати звукові комплекси. Покращився пасивний словник, але при цьому нормотипових показників він не досягає. При цьому, як і у більшості дітей з підозрою на порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня він містить загальноживані слова, які постійно використовуються у побуті. Часто при спробі використати конкретні назви допускають помилки, але при цьому вже можуть звернутись про допомогу. При виконанні вербальних інструкцій допускають помилки коли вони містить декілька вказівок. У вербальному мовленні переважають конкретні іменники, інколи просто підставляють подібні слова під необхідні назви. У окремих випадках використовують узагальнюючі слова, називають дії, але не доповнюють і не конкретизують їх. У фразовому мовленні використовують двоскладові речення, інколи не вміють адекватно вживати іменники і прийменники між собою.

Низький рівень сформованості комунікативних компетенцій зафіксовано у 50% досліджуваних дітей з підозрою на інтелектуальне порушення помірного ступеня (до експериментального навчання це показник був у 25% респондентів). Діти з цим рівнем характеризуються значним відставанням фонетичного і фонематичного боку мовлення. Вони можуть правильно показати предмет, але використовують неадекватні аналогії його озвучування. При повторенні слів на два склади допускають помилки. Неадекватно відтворюють необхідні звукові комплекси. Пасивний словниковий запас значно відстає від нормотипового розвитку, перевищує активний. У ньому відсутні слова з чотирьох-п'яти складів. Діти не пояснюють значення частини слів. У більшості випадків користуються однослівними або двослівними поясненнями. Плутають назви предметів, за допомогою не звертаються. Не можуть правильно вибрати узагальнюючі слова. Не розуміють складних вербальних інструкцій. Експресивне мовлення складається у основному з конкретних іменників. Окремі узагальнюючі слова використовують правильно, у більшості – допускають грубі неточності, які взагалі не співвідносять із зображенням. Фразове мовлення значною мірою недорозвинене, мають порушення звуковимови.

Дуже низький рівень сформованості комунікативних компетенцій зафіксовано у 25% досліджуваних дітей з підозрою на інтелектуальне порушення помірного ступеня (до експериментального навчання це показник був у 58,3% респондентів). Для їхнього фонетичного і фонематичного боку мовлення притаманне значне відставання. Вони лише інколи правильно показують предмет, але при цьому використовують неадекватні аналогії. При повторенні слів навіть на два склади допускали помилки. Частково відтворюють звукові комплекси, допомогу не використовують. Пасивний словник недостатній, у ньому практично відсутні слова з трьох-п'яти складів, більшість слів поза побутовим вжитком не розуміють. Більшість вербальних інструкцій не розуміють. У власному мовленні користуються в основному конкретними іменниками, при цьому часто помиляються, забувають,

підлаштовують слова під своє мовлення. Наявні значні порушення звуковимови.

Критичний рівень сформованості комунікативних компетенцій зафіксовано у 8,3% досліджуваних дітей з підозрою на інтелектуальне порушення помірного ступеня (до експериментального навчання це показник був у 16,6% респондентів). У цих дітей фонетичний і фонематичний бік мовлення практично не сформований. Вони показують предмети безвідносно, аналогії не використовують. Слова просто повторюють. Інколи адекватно можуть відтворити звуковий комплекс, допомогу не використовують. Пасивний словник містить лише прості слова побутового вжитку. Складні граматичні конструкції не розуміють. У власному мовленні присутні лише деякі конкретні іменники. Узагальнюючі слова не використовують. Фразове мовлення відсутнє, наявні лише окремі звукокомплекси.

4. Після проведеної корекційної логопедичної роботи дітей з підозрою на наявність інтелектуального порушення помірного ступеня з достатнім рівнем сформованості комунікативних компетенцій, як і до початку експериментального дослідження, відмічено не було. Не достатній рівень їхньої сформованості констатовано у 16,7% респондентів (до експериментального навчання дітей з цим рівнем не зафіксовано). Низький рівень зафіксовано у 50% досліджуваних (до експериментального навчання це показник був у 25% респондентів). Дуже низький рівень відмічено у 25% досліджуваних (до експериментального навчання це показник був у 58,3% респондентів). Критичний рівень був у 8,3% досліджуваних (до експериментального навчання це показник був у 16,6% респондентів). Проведене дослідження комунікативних компетенцій у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня дозволяє виділити групи відповідно до рівня сформованості їхнього мовлення. Але при цьому всі групи потребують проведення логопедичного корекційного і розвивального впливу з метою виправлення наявних відхилень у плані розвитку

артикуляційної моторики, формування фонематичного слуху, збагачення словникового запасу, покращення граматичної будови мовлення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бастун Н.А., Журавель К.С. Куценко Т.О. Реабілітація дітей та молоді з помірною, важкою і глибокою інтелектуальною недостатністю: реалії та перспективи. *Актуальні потреби навчання та виховання людей з особливими потребами*. № 5. 2018. С. 474-481.
2. Беляєва О.М. Мовленнєва комунікація: структура, види, форми, перешкоди. *Світ медицини та біології*. № 1(55). 2016. С. 185-191.
3. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ. ІЗМН. 1998. 204 с.
4. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. Москва. Медицина. 1966. 439 с.
5. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. Київ. Слово. 2010. 374 с.
6. Богуш А.М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетенції дошкільника. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 1. С. 5-10.
7. Бондар В.І. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі / В.І. Бондар, А.М. Ільченко. Полтава. РВВ ПДАА. 2009. 252 с.
8. Бутенко Н.Ю. Комунікативна майстерність викладача. Київ. КНЕУ, 2005. 329 с.
9. Вавіна Л.С. Концептуальні підходи до мовної освіти учнів спеціальних шкіл. *Дефектологія*. №3. 2001. С.7-11.
10. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6 т. Москва. Просвещение. 1982. Т. 2. С. 5-361.
11. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. Москва. Просвещение. 1995, 527 с.
12. Гаврилов О.В. К вопросу о технологи развития речи у детей с синдромом Дауна. *Ғылыми әдістемелік журнал Педагогика және психология*. Алматы : Ұлағат, Казахский національний університет имени Абая. 1(14). 2013. С. 111-121.

13. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський. Аксіома, 2009. 308 с.

14. Гаврилов О.В. Особливості комунікації дітей з тяжкими порушеннями інтелектуального розвитку. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський. Вип. 18. 2011. С. 168-179.

15. Гаврилов О.В. Особливості розвитку психічних процесів (увага, пам'ять, моторика, емоційно-вольова сфера) дітей з помірною розумовою відсталістю. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна* : зб. наук. праць. Вип. XX, у 2 ч. Кам'янець-Подільський. 2012. Ч. 2. С. 25-34 .

16. Гаврилов О.В. Особливості розвитку психічних процесів (сприймання, відчуття, мислення, мовлення) дітей з помірною розумовою відсталістю. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна* : зб. наук. праць. Вип. XIX, у 2 ч. Кам'янець-Подільський. 2012. Ч. 2. С. 35-47.

17. Гаврилов О.В. Особливості розвитку психічних процесів дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський. Аксіома. 2009. Вип. 4. С.26-34.

18. Гаврилов О.В. Психолого-педагогічна характеристика легкої, помірної, тяжкої глибокої розумової відсталості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Desktop/22222/161279-352505-1-SM.pdf>

19. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення [Електронний ресурс]. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*: зб. наук. праць. 2012. Вип. 19 (1). С. 327-349. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19\(1\)__38](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19(1)__38)

20. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський. Друк-Сервіс. 2011. 200 с.

21. Гаврилова Н.С. Константи́нів О.В. Психолого-педагогічна характеристика дітей з глибоким ступенем порушення інтелекту. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* : зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В.С. 2018. С.26-32.

22. Галецька Ю.В. Використання системи піктограм в процесі формування соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю. *Актуальні питання корекційної освіти* : зб. наук. праць. №1. 2010. С.98-106.

23. Галецька Ю.В. До питання використання піктограм у корекційній роботі з розумово відсталими дошкільниками. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. № 14. 2017. С.12-16.

24. Галецька Ю.В. Методика формування соціально-побутових навичок у дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Вип. V. В 2-х т. 2015. Т. 1. С.47-56.

25. Галецька Ю.В. Система піктограм як засіб формування соціально-побутових навичок у дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна* : зб. наук. праць. № 18. 2012. С.48-54.

26. Галецька Ю.В. Особливості використання піктограм в практиці спеціальних дошкільних закладів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. № 29. 2016. С.24-30.

27. Геращенко С.І., Тарасевич А.О. Організаційні аспекти роботи логопеда з батьками, які виховують розумово відсталу дитину. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. № 26. 2015. С. 58-73.

28. Дефектологічний словник / за ред. В.І. Бондаря, В.М. Синьова. Київ. МП Леся. 2011. 528 с.
29. Єременко І.Г. Олігофренопедагогіка. Київ. Вища школа. 1985. 328 с.
30. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи. Москва. Просвещение. 1966. 214 с.
31. Калмикова Л.О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвометодичний виміри. Київ. Слово, 2017. 448 с.
32. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти. Київ. НМЦВО, 2003. 320 с.
33. Каменщук Т.Д. Методика діагностики рівнів засвоєння просторової знаково-символічної системи знань у дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць*. Вип. 8. 2016. С.101-113.
34. Каменщук Т.Д. Особливості формування просторової знаково-символічної системи знань дітьми з помірною та тяжкою розумовою відсталістю // Дис... канд. пед. наук 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2018. 186 с.
35. Косенко Ю.В. Основи теорії мовленнєвої комунікації. Суми. Сумський державний університет, 2013. 292 с.
36. Космеда Т.А., Осіпова Т.Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич. Світоч. 2010. 264 с.
37. Космеда Т.А., Карпенко Н.А., Осіпова Т.Ф., Саліонович Л.М., Халіман О.В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика, наук. Харків-Дрогобич. Світоч. 2014. 316 с.
38. Корніяка О. Мистецтво гречності. Київ. Либідь, 1995. 188 с.
39. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ. Академія. 1999. 288 с.

40. Кравченко Р.І. Соціальна реабілітація інвалідів з розумовою відсталістю: соціально-побутовий патронаж. Київ. Слово. 2007. 129 с.
41. Кравченко Р.І. Соціальна робота з розумово відсталими людьми. Київ. ЗАТ "Віпол". 2001. 140 с.
42. Курило О.Й., Розман І.І. Вербальні та невербальні аспекти культури спілкування. *Молодий вчений*. № 4.3 (44.3). 2017. С. 114-118.
43. Логвінова І.П. Навички невербальної соціальної взаємодії у дошкільників з розладами спектру аутизму. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. №18. 2011. С.136-140.
44. Логопедія / за ред. М.К. Шеремет. Київ. Слово. 2017. 676 с.
45. Матвєєва М.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку / М.П. Матвєєва, С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет. 2005. 164 с.
46. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2014. 260 с.
47. Миронова С.П., Гаврилов О.В., Матвєєва М.П. Основи корекційної педагогіки. Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2010. 264 с.
48. Москалець В.П. Загальна психологія. Київ. Ліра-К. 2020. 564 с.
49. Мякушко О.І. Психологічний супровід корекційно-реабілітаційного навчання дітей шкільного віку з помірною розумовою відсталістю. Київ. Педагогічна думка, 2012. 128 с.
50. Мякушко О.І. Системи класифікації розумової відсталості та підходи до діагностики дітей з помірною розумовою відсталістю. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. 2013. Вип. 4 (1). С. 146-154.
51. Навчання дітей з важкими розумовими вадами. Переклад з польської. Львів: Галицька видавнича спілка. 2001. 160 с.

52. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>

53. Освітні труднощі та рівні підтримки дітей з ООП: законодавство та типологія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/news/osvitni-trudnoshchi-ta-rivni-pidtrymky-ditei-z-oor-zakonodavstvo-ta-typolohiia-49736.html>

54. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу / за ред. О. Чеботарьової, І. Гладченко. Київ. ІСП НАПН України. 2016. 148 с.

55. Пентилюк М.І. Культура професійного спілкування через призму лінгводидактики. *Наукові записки. Серія "Філологічна"* : зб. наук. праць. Острог. Вид-во Наукового університету "Острозька академія". 2012. Вип. 31. С. 137-142.

56. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Москва. Владос. 1994. 433 с.

57. Пиаже Ж. Схемы действия и усвоения языка: Семиотика. Москва. Радуга. 1983. С.133-136.

58. Психологія мовлення і психолінгвістика / За ред. Л.О. Калмикової. Київ. Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, "Фенікс", 2008. 245 с.

59. Психолого-педагогічне вивчення дітей з помірною та важкою розумовою відсталістю, складання індивідуальної програми розвитку. Лютіж. Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів. 2008. 118 с.

60. Психолого-педагогічний супровід дітей шкільного віку з помірною та важкою розумовою відсталістю / за ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. Київ. ТОВ-Поліпром. 2006. 156 с.

61. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги // prava-lyudyny.org (17.12.1991). [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: [http://prava-](http://prava-lyudyny.org)

lyudyny.org/pryntsyru-zahystu-psyhichno-hvoryhosib-i-polipshennya-psyhiatrychnoyi-dopomogy/ .

62. Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» // zakon.rada.gov.ua (20.12.1993); [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306#Text .

63. Романюк І.В. Вербальні та невербальні складники діалогічного мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8* : зб. наук. праць. № 12. 2016. С. 86-95.

64. Савицький А.М. Індивідуалізоване навчання дітей з синдромом Дауна в рамках корекційно-педагогічної інноватики. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. №29. 2015. С.88-95.

65. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава. Довкілля-К. 2006. 586 с.

66. Синьов В.М. Розумова відсталість як педагогічна проблема. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2007. 118 с.

67. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини. Київ. Знання. 2008. 359 с.

68. Словник-довідник з української лінгводидактики / за ред. М. Пентиліук. Київ. Ленвіт, 2003. 456 с.

69. Соботович Е.Ф. Механізми речевої діяльності в нормі і патології. *Діти з проблемами в розвитку*. №2. 2004. С.4-6.

70. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. Київ. Видавничий дім Дмитра Бураго. 2015. 308 с.

71. Соботович Є.Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку // *Теорія та практика сучасної логопедії*. Вип.1. 2004. 168 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://5fan.info/polotrbeuyfspotaty.html>

72. Соботович Є.Ф., Тищенко В.В. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту. Київ. Актуальна освіта. 2004. 144 с.

73. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2000. 378 с.

74. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ. Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. 348 с.

75. Тищенко В.В. Формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ. Ін-т спец. педагогіки АПН України. 1999. 225 с.

76. Тищенко Л.А. Розвиток мовлення у дітей з помірною розумовою відсталістю на заняттях з формування навичок самообслуговування. *Науковий часопис. Актуальні проблеми логопедії* : зб. наук. праць. № 4. 2014. С. 207-210.

77. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. Київ. Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис. 2002. 742 с.

78. Харлан А.П. Особливості вербальної комунікації. *Обрії друкарства*. № 1 (4). 2015. С. 201-206.

79. Чеботарьова О. (2017). Сучасні підходи до трудового навчання учнів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 4 (84). С.56-65.

80. Чобанян А.В. Передумови мовленнєвого розвитку дитини з помірною розумовою відсталістю. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти* : зб. наук. праць. 2015. Т. 2. № 2. С. 11-16.

81. Field M.A., Sancher V.A. (1999). Equal Treatment for People with Mental retardation. Combridge: Harvard University Press. 450 p.

82. Navrilov O., Hladush V., Symko A., Šilonová V. Level-balanced psychomotor support program for preschool children with Intellectual Disabilities

Life Span and Disability XXIV, 1 (2021), 113-131 (Journal promoted by the Unit of Psychology Oasi Research Institute – IRCCS, Troina, Italy). URL : http://www.lifespanjournal.it/Client/rivista/ENG103_Full%20Issue_Vol.%20XXIV%20n.1%202021.pdf